

ЛЮБОВ ДАБЛО

**НАУКОВА СПАДЩИНА
ДМИТРА ОВСЯНИКО-
КУЛИКОВСЬКОГО:
КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ**

Моїм батькам присвячується

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

**УДК 930.85:001.89:929 Овсянико-Куликовський
Д121**

*Рекомендовано вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол № 9 від 25 травня 2020 року)*

Рецензенти:

С. В. Виткалов, доктор культурології, професор кафедри культурології і музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету;

О. О. Смоліна, доктор культурології, професор, професор кафедри філософії, культурології та інформаційної діяльності Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Дабло Л.

Д121 Наукова спадщина Дмитра Овсянико-Куликовського: культурологічні виміри: монографія / Л. Дабло. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. — 154 с.

ISBN 978-617-7910-44-1

Дослідження присвячене аналізу наукової спадщини Д. Овсянико-Куликовського – відомого вченого, послідовника О. Потебні, культуролога, санскритолога, філолога та літературознавця, наукова діяльність якого сприяла подальшому розвитку Харківської лінгвістичної школи кінця XIX – початку XX ст. У запропонованій науковій праці відтворений процес становлення культурологічних ідей Д. Овсянико-Куликовського, серед яких наголошено на творчості – універсальній формі культури – та на мовному контексті культури. Охарактеризована специфіка культурно-освітньої творчої активності вченого, що інтерпретована у монографії як єдність педагогічної та публіцистичної сфер його діяльності.

Книга адресована викладачам, аспірантам, студентам, які спеціалізуються в галузі культурології, і всім, кого цікавить історія та теорія культури, а також культура України.

УДК 930.85:001.89:929 Овсянико-Куликовський

ISBN 978-617-7910-44-1

© Дабло Л. , 2020

© Видавництво Ліра-К , 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА Д. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО В СУЧАСНОМУ ДОСЛІДНИЦЬКОМУ КОНТЕКСТІ	6
1.1. Історіографія проблеми.....	6
1.2. Культуротворчий потенціал біографічного методу: життєвий і науковий шлях Д. Овсянико-Куликовського.....	22
РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРОТВОРЧІ КОНТЕНТИ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОШУКІВ Д. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО	42
2.1. Формування світогляду вченого в просторі теоретичних орієнтацій О. Потебні та Харківської наукової школи.....	42
2.2. Концептуалізація культурологічних ідей у логіці руху «О. Потебня – Д. Овсянико-Куликовський»	64
РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ Д. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО	92
3.1. Індологія як досвід осмислення проблеми діалогу культур	92
3.2. Творчо-пошуковий характер педагогічної та публіцистичної діяльності Д. Овсянико-Куликовського	113
ПІСЛЯМОВА	136
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	138
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	152

ПЕРЕДМОВА

Значний інтерес до гуманітарного знання XIX–XX століття, який можна спостерігати в українській культурології упродовж останніх десятиліть, зумовлений розумінням того факту, що не весь його спадок відповідно оприлюднювався, значна частина його була забутою, відкинutoю, хибно потрактованою чи цензурованою за ідеологічними мотивами. Усе зазначене беззаперечно стосується і спадщини Дмитра Овсянико-Куликовського (1853–1920 рр.), яка є цікавою не тільки дослідникам філології, історії чи психології, а й, насамперед, культурологам, філософам, естетикам та мистецтвознавцям. Значна частина наукової спадщини Д. Овсянико-Куликовського проаналізована вкрай поверхнево. Це стосується, передусім, феномену співвіднесеності світосприйняття видатного вченого з тим культурним простором, який визначив як спрямування його наукових пошуків, так і морально-гуманістичну життєву позицію. На сучасному етапі саме культурологічний аналіз теоретичної спадщини Д. Овсянико-Куликовського дозволить створити цілісне уявлення щодо цієї непересічної особистості.

Сьогодні можна стверджувати, що Д. Овсянико-Куликовський стояв біля витоків української культурології, яка формувалася в річищі розвитку гуманістики кінця XIX – початку XX століття: вивчення дослідницького простору спадщини вченого доводить, що він закономірно виявляв потужний культурологічний та культуротворчий потенціал ідей.

Слід зазначити, що Д. Овсянико-Куликовський цікавий як досить виразний феномен у розвитку харківської гуманітарної школи кінця XIX – початку XX століття, яка позначена авторитетом і теоретичною непересічністю спадщини О. Потебні.

Прикметним є те, що надбання Д. Овсянико-Куликовського розглядається в органічній єдності з європоцентристськими пошуками О. Потебні. Саме у цьому контексті особливої наукової ваги набуває матеріал, презентований як «Європейська площина співпраці харківських науковців», де вперше в українській гуманістиці аргументовано розглянута зацікавленість і О. Потебні, і Д. Овсянико-Куликовського ідеями французького позитивізму.

Від 20–30-х років минулого століття спадщина Д. Овсянико-Куликовського перебувала в центрі уваги літературознавців та істориків. За цей час накопичився ґрунтовний матеріал щодо висвітлення місця постаті вченого у передреволюційні та пореволюційні роки. Проте, попри все, що зроблене попередниками, принципово новою є позиція щодо вивчення наукової спадщини Д. Овсянико-Куликовського. Адже вперше під час дослідження наукової діяльності харківського вченого виокремлений власне культурологічний аспект, завдяки якому аналіз розвідок Д. Овсянико-Куликовського набуває цілісного характеру.

Різноманітність обрїю наукових пошуків послідовника О. Потебні привертає увагу не лише завдяки його культурологічним уподобанням, а й сталим інтересом до історії літератури, де органічно поєднані загальнотеоретичні роздуми щодо літературної творчості з персоналізованим підходом до її історії, до відтвореного процесу «відкриття» харківським ученим теоретичного потенціалу індології. Під час поступового розв'язання різноманітних питань, пов'язаних із сутністю індології, теоретик виходить на проблему «діалогу культур», усі «за» і «проти» якої має вирішувати вже сучасна культурологія.

Доповнює «портрет» Д. Овсянико-Куликовського його публіцистична та культурно-просвітницька діяльність, на теренах яких учений зробив чимало корисного, деталізуючи, наприклад, зміст понять «педагогіка» та «виховання».

Сподіваємося, що дослідження теоретичної спадщини Дмитра Овсянико-Куликовського сприятиме уточненню поглядів на місце та роль культурології в сучасній гуманістиці, оновленню матеріалів навчальних курсів із історії культурологічного вчення та лінгвокультурології, а також стане у нагоді всім, хто цікавиться культурою українського народу.

Ми висловлюємо щиро подяку рецензентам за об'єктивну та неупереджену оцінку нашої роботи, а також усім тим, хто певною мірою був дотичним до видання цієї монографії.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА Д. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО У СУЧАСНОМУ ДОСЛІДНИЦЬКОМУ КОНТЕКСТІ

1.1. Історіографія проблеми

Теоретична спадщина Д. Овсянико-Куликовського – явище складне і багатозарове. Спроба осмислити цю спадщину як з позицій української гуманістики початку ХХІ століття, так і під новим культурологічним кутом зору вимагає скрупульозної реконструкції означеного явища.

Розгляд історіографії, у свою чергу, потребує розмежування в часі всіх робіт, написаних дотепер. Тому розглядати історіографію слід, на нашу думку, умовно поділивши її на три групи: перша – це видання дорадянського періоду; друга – це видання радянського періоду, а третя група складається з наукових розвідок і досліджень часів незалежної України.

Звичайно, особливу групу становлять джерела, які формуються з архівних матеріалів, науково-дослідницьких праць саме Д. Овсянико-Куликовського, ювілейних видань, спогадів, мемуарів та некрологів, що містять багато інформації стосовно життя й наукового доробку вченого.

До першої групи необхідно, насамперед, віднести роботу А. Ветухова «Мова, поезія і наука» [16], на сторінках якої автор дає ґрунтовний аналіз праць О. Потебні та Д. Овсянико-Куликовського в галузі мовознавства та простежує еволюцію їхніх наукових досліджень щодо цього напрямку. Зовсім інший характер носять дослідження А. Горнфельда, котрий характеризує життя і творчість ученого. Він намагається дати оцінку діяльності Д. Овсянико-Куликовського ще за його життя, бо, як відомо, А. Горнфельд був учнем і послідовником як Потебні, так і Овсянико-Куликовського [26]; [27]. Що ж стосується методології досліджень видатного науковця, то тут слід наголосити на цікавій роботі Т. Райнова «Психологія творчості Д. Овсянико-Куликовського», автор якої одним із перших аналізує методоло-

гію, яку використовував у своїх наукових пошуках доскіпливий мовознавець [152].

Слід враховувати, що й до сьогодні існують розбіжності щодо «прив'язки» Д. Овсянико-Куликовського до певної сфери гуманістики. Ця практика сягає 20-х років минулого століття, коли, з одного боку, з'являються роботи С. Ольденбурга, котрий підкреслює видатну роль Д. Овсянико-Куликовського в розвитку сходузнавства як науки та оцінює його як видатного лінгвіста, а з другого, П. Сакулін розглядає діяльність ученого лише як літературознавця.

Цінну інформацію другої групи історіографів містять роботи А. Анікіна, який досліджує роль і місце Д. Овсянико-Куликовського в інтелігентському русі Російської імперії кінця XIX – початку XX століття, аналізуючи ідеї науковця щодо визначення української нації на зламі століть. У багатотомній праці А. Анікіна наведені листування Д. Овсянико-Куликовського з М. Горьким. Наразі, незважаючи на цінність такого матеріалу, у ньому чітко простежується вимушена заідеологізованість в оцінках наукової діяльності Д. Овсянико-Куликовського [2].

У 1956 р. виходить стаття І. Ілюхіна «Д. М. Овсянико-Куликовський – історик і критик російської літератури». Автор намагається послідовно розглянути життєвий і творчий шлях ученого, приділяє увагу середовищу, в якому виріс Дмитро Миколайович, розкриває еволюцію його поглядів. Водночас, І. Ілюхін звинувачує Овсянико-Куликовського в еkleктичному характері ідей та називає буржуазним ученим. Незважаючи на це, І. Ілюхін прагне розкрити психологічний метод досліджень, яким керувався науковець, визнає вагомий внесок Овсянико-Куликовського в галузь літературознавства, наголошуючи на його надзвичайній популярності та впливовості щодо суспільно-політичного життя того часу: «Популярність Овсянико-Куликовського як вченого підтримувалася та укріплювалася й тим, що він не замикався в тісному колі свого фаху, а виявляв цікавість до філософії, мовознавства, психології, соціології. В усіх цих галузях вчений проявляв широку досвідченість та ерудицію. ...намагався іноді правильно, а іноді помилково, відповісти на актуальні питання літературного та суспільного життя свого часу» [60, с. 26].

Науковий доробок Д. Овсянико-Куликовського в галузі сходознавства розглядав А. Ковалівський у своїй роботі «Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII – XX ст.» [69]. У рамках вивчення сходознавства у Харківському університеті А. Ковалівський зібрав величезний науковий матеріал з історії та розвитку сходознавства, зачіпаючи як усіх науковців харківського університету, котрі займалися цією проблемою, так і тих учених, для яких орієнталістика не була основним фахом чи пріоритетним напрямком. Робота А. Ковалівського заклала фундамент для подальших досліджень у галузі вітчизняного сходознавства.

На думку М. Осьмакова, у дослідженнях Д. Овсянико-Куликовського простежується психологічний напрямок, який і є основним у працях ученого. М. Осьмаков у своїх роботах «Д. М. Овсянико-Куликовський», «Психологічний напрям у російському літературознавстві: Д. М. Овсянико-Куликовський» називає вченого – на рівні з О. Потебнею – засновником психологічного напрямку в російському літературознавстві. М. Осьмаков, вивчаючи творчість Д. Овсянико-Куликовського, доходять висновку, що його внесок у літературну науку полягає в тому, що він обґрунтував більш глибокі уявлення про шедеври російської класики, установив взаємозв'язок між окремими письменниками, їхніми художніми витворами або «суспільно-психологічними типами», а найголовніше – здійснив спробу всебічного дослідження літературного процесу в Росії XIX ст.» [142, с. 4].

Коротка, але вагома інформація про Д. Овсянико-Куликовського міститься в бібліографічному словнику М. Булахова «Східнослов'янські мовознавці» [12]. Продуктивну динаміку еволюції Д. Овсянико-Куликовського як ученого та його науковий зв'язок з позицією О. Потебні доводить А. Пасічний у роботі «Розвиток теоретико-літературної та естетичної думки в XIX – першій половині XX століття» [144].

У статті В. Фрадкіна та В. Шейка розкривається зміст і характер роботи Харківського історико-філологічного товариства, в якому Д. Овсянико-Куликовський брав активну участь та відіграв важливу роль у його діяльності.

Упродовж 80-90-х рр. XX століття – у рамках психологічного напрямку в радянській академічній науці – над науковим доробком Д. Овсянико-Куликовського працював М. Бойко. Творчу

спадщину Дмитра Миколайовича М. Бойко висвітлював у контексті концепції О. Потебні, оскільки Овсянико-Куликовського всі науковці одноставно вважають його послідовником. У своїй роботі «Психологічний напрямок у руській академічній науці ХІХ ст.» М. Бойко доходить висновку, що в дослідженнях у галузі літературної критики вчений керується суто позитивістською методологією [7]. Інформацію, стосовно наукової діяльності Д. Овсянико-Куликовського, можна знайти також у Р. Золотарьова та Ю. Манна. Овсянико-Куликовський розглядається ними як учений, котрий розвиває психологічний метод у гуманітарній галузі, а його діяльність як політолога, історика культури, критика літератури та видатного викладача отримує найвище визнання [58]; [88].

У 1980 р. за редакцією П. Ніколаєва виходить навчальний посібник «Історія російського літературознавства», де колектив авторів (А. Курилов, А. Грушинін, П. Ніколаєв) розглядає течії, школи й напрямки російського академічного літературознавства [92]. Так, у межах психологічної школи О. Потебні проаналізовано діяльність Д. Овсянико-Куликовського в цьому аспекті. Авторами, на жаль, не були взяті до уваги інші дослідження Дмитра Миколайовича. Вони зупинилися лише на роботах у галузі літературознавства та на його внеску в розвиток саме психологічного напрямку. Зазначимо, що, як і в багатьох інших наукових роботах радянського періоду про діяльність Д. Овсянико-Куликовського як науковця, так і в указаному періоді можна простежити заідеологізованість викладеного матеріалу. У роботі П. Ніколаєва зазначається, що «літературу Овсянико-Куликовський вивчав в соціально-психологічному аспекті, твір – як документ суспільної психології, з якого «видобуваються» елементи станової та класової психології. Разом з тим, зважаючи на всі недоліки такого підходу порівняно з марксистським методом, він все ж таки був великим кроком вперед...» [92, с. 210].

Не можна оминати увагою й те, що кінець 80-х та початок 90-х років ХХ століття були переломними для історії української державності. Зміни в економічному, ідеологічному, соціально-політичному та культурному житті України дали можливість поступово повертати незаслужено забуті імена видатних вітчизняних діячів, переоцінити їхню наукову й творчу спадщину, виробити нове бачення минулого. Стали широко відомими світовій науці й роботи українських учених,

які досліджували суспільно-політичну думку в контексті ідеологічних змін у Європі: А. Волощенко, Я. Грицак, І. Гуржій, Я. Дашкевич, О. Реєнт, В. Сарбей, Г. Касьянов.

Початок ХХІ століття ознаменувався новим імпульсом щодо об'єктивного вивчення неординарної постаті Д. Овсянико-Куликовського. Так, український історик О. Ладига проаналізував еволюцію ідейно-теоретичних поглядів Д. Овсянико-Куликовського в контексті розвитку гуманітарних наук та здійснив спробу щодо ґрунтового висвітлення його творчості в історичному дискурсі. Переломним у переосмисленні діяльності Д. Овсянико-Куликовського вчений вважає 1998 р. – час проведення в м. Харкові Міжнародної конференції з нагоди 145-річчя з дня народження вченого. Результатом роботи конференції стало видання тематичного «Вісника Харківського університету». У ньому була розглянута наукова діяльність Д. Овсянико-Куликовського як мистецтвознавця (С. Вакулєнко [13], В. Курилов [78]); філолога (О. Ковтун [70]); історика та критика літератури (Р. Гнеушева [21], А. Гуторов [37]); сходознавця (О. Козир [71], Н. Чухим [191]); історика Російської імперії кінця ХVІІІ – поч. ХХ ст. (Г. Савоськіна [161], В. Татарінов [176]); теоретика методології (О. Слюсар [168], О. Цивкач [188]). Цей вісник визначається аналітичністю й широтою охоплених питань.

Ґрунтова робота, присвячена вивченню наукового доробку Д. Овсянико-Куликовського в галузі сходознавства, була здійснена українським істориком Л. Чувпило. Науковець аналізує Харківський університет у дореволюційний період як один із центрів сходознавчої освіти та науки в Україні, показує внесок харківських індологів, зокрема, Д. Овсянико-Куликовського у справу становлення розвитку вітчизняної та світової орієнталістики як окремої галузі знань [189].

Цікавий матеріал щодо культурно-просвітницької роботи Д. Овсянико-Куликовського пропонують нам С. Наумов та С. Посохов у статті «Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» [90]. Автори наголошують на культурницькій роботі в напрямку національного відродження цілої плеяди харківських викладачів та науковців, зокрема, і Дмитра Миколайовича.